

TÜRK İDARE TARİHİ

KISA ÖZET

KOLAYAOĞ

1.Ünite— Eski Türklerde Yönetim Yapısı

ORTA ASYA: YAŞAM VE COĞRAFYA

Dünyanın yaşının 4,5 milyar yıl, insanoğlunun yeryüzü üzerindeki serüveninin ise 50 bin yıl kadar (cromagnon insanı) olduğu düşünülürse ilk örgütlü toplumların mazisinin çok daha yeni (yaklaşık 5000 yıl) olduğu ileri sürülebilir. Ünitemiz boyunca işleyeceğimiz ve tarihimizdeki ilk yönetim yapılarının temelini atan göçebe devletler, günümüzden hemen hemen üç bin yıl önce Çin, Hindistan ve İran gibi tarım toplumların sınırlarında görülmüş ve kayıtlara geçirilmiştir. **Göçebe çobanlık**, Eski Türklerin hem yaşam biçiminin hem de geçim kaynağının esasını oluşturmaktaydı. Söz konusu ekonomik-toplumsal yapının yüzyıllarca sürmesinin en önemli nedenleri arasında; toplumu bir arada tutan gelenekler en başta gelmek üzere birçok iç dinamik etmen bulunmaktaydı. Öte yandan, çevre toplumlar tarafından baskılı bir şekilde arkasında durulan ekonomik iş bölümü ve İpek Yolu'nun denetimi gibi öğelerin yer aldığı dış dinamikler de önemli bir yer tutmaktaydı.

Mübadele kadar devlet yapısı üzerindeki en önemli belirleyici, coğrafyaydı. Yaklaşık üç bin kilometrelik bir alan boyunca uzanan bozkır, yine de pek çok yerde yerini farklı ama daha az çetin olmayan yer şekillerine bırakmaktaydı. Örneğin Ural-Altay dağ silsileleri, Takla Makan ve Gobi çölleri sadece insanların değil devlet gibi büyük organizasyonların dahi imkânlarını kısıtlamaktaydı. Bozkır toprağının tarıma elverişsizliği, coğrafya insanının hayvancılıkla uğraşmasını kaçınılmaz kılmıştır. Ancak iklimsel koşulların değişkenliği ve hayvanlar için gerekli çayırılık alanların sınırlılığı, göçebeliliğin hayat tarzı olarak belirlenmesine yol açmıştı. Bu nedenledir ki göçebe çoban toplumları ömürlerini, yağışlı ve çayırılı bölgelerin bitmek bilmez arayışı içerisinde geçirmekteydi. Coğrafyanın sertliği ve kaynakların kısıtlılığı, paylaşım mücadelesine, bu ise savaşçı bir karaktere davetiye çıkarmıştır.

TÜRKLER TARİH SAHNESİNDE

Türk topluluklarının ilk defa ne zaman ortaya çıktığı, bilim adamları arasında hâlâ tartışılan bir konudur. Türkçenin M.Ö. 3000-500 arasında konuşulduğu bilinmektedir. Kaldı ki bu tarihlerde Çin kaynaklarında "Tujue" olarak adlandırılan ve Türk topluluklarını işaret eden satırlara rastlamaktayız. M.Ö. 7000'lerde İç Asya'nın güney platolarında tarım yapılmaya başlanmış, 4000'lerde kasaba ve kentler ortaya çıkmış ve yine aynı dönemlerde yaşanan kuraklığın etkisiyle hayvancılık, tarımcılığa tercih edilmeye başlanmıştı. Sığır, koyun ve keçinin ehlileştirilmesi 6000'ler, tüm Türk halklarının yaşam biçimini derinden etkileyecek atın evcileştirilmesi ise 4000'ler ile 2000'ler arasında gerçekleşmişti İlk devlet örgütlenmesinin, yani bozkır imparatorluğunun temelini atacak gelişmeler ise M.Ö. 400'lerde yine Çin kaynaklarında görülmeye başlandı. Kuraklık, boylar arası bitmek bilmez çatışmalar ve Çin'in istila hareketleriyle kesiştiği bir zamanda Hunların lideri Mete, çevre boy ve klanları kendi liderliği altında toplayarak imparatorluğunu ilan etmişti (M.Ö. 210 - 174).

Kabile veya boya değil de kişiye / hanedana sadakat ekseninde bir araya gelen bu ilk siyasi örgütlerin en önemli özelliği; yüksek bir disipline ve tamamen askeri bir yapıya sahip olmasıydı. Başına buyruk ve kayda değer ölçüde eşitlikçi bir tarzı olan boyların bir liderin sancağı altında hiyerarşik ve merkezî bir sisteme geçişi uzun ve kanlı bir süreç içerisinde gerçekleşti. Patenti Çin'e ait olan "çanyü" sözcüğü yerine "kağan" unvanı ilk olarak, bahsedilen değişimin hemen sonrasında Hunlar tarafından kullanıldı. Çin kaynaklarında "ko-han" şeklinde geçen "kağan" kelimesi köken olarak Türkçe değildir. Hun kağanı kendisini Çin imparatoru gibi "Göğün Oğlu" saymaktaydı. Bu, o kadar etkili ve inandırıcı bir nitelemeydi ki İslamiyet'e kadar beylikten imparatorluğa neredeyse tüm yöneticilerin başlıca referans noktası olacaktı.

Devletin temellerini atan kağan, tahta gök-tanrının (tengri) ihsanıyla çıktığını savunurken, yıl içinde düzenlediği kurultaylarda davasının meşruiyetini bodunların ileri gelenlerine ettirdiği yeminlerle de sağlamlaştırıyordu. Hun kağanının altında Doğu ve Batı'nın bilge prensleri bulunuyordu. "Tu-ki" (doğru) unvanlı bu veliht prensler veya hanedan mensupları, tahta yakınlığına göre imparatorluğun

doğu ve batı yarısının başına atanıyordu. Hun yönetim hiyerarşisinde daha sonra sağ ve solun “ku-li” beyleri, sağ ve solun başkomutanları, sağ ve solun valileri, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşları gelmekteydi. Devlet teşkilatı toplumla özdeşleşmiş ve adeta sürekli seferde olan bir ordu görünümündeydi

DEVLET TEŞKİLATININ TOPLUMSAL KÖKENLERİ

Türk devlet teşkilatının temeli “aile” (aul) ünitesine dayanmaktaydı. Yapılan araştırmalar Eski Türk aile tipi konusunda kesin hükümler verememektedir. Ancak tahmin edildiğinin aksine, çoban hayatı ve mirasla ilgili geleneklerin geniş aile tipinin oluşumunu engellediğini göstermektedir. Geniş aile tipinden farklı olarak çocukların aile hukukunda mülk hakkı bulunmamaktaydı, aynı şekilde ebeveynlerince evlendirilen gençlerin çoğunlukla evden ayrılmaları da yine geniş aile tipine dayanan toplumsal bir yapının bulunma ihtimalini azaltmaktadır. Ailelerin birbirleriyle ilişkileri mevsime göre değişmekteydi. Yazın daha bağımsız hareket eden aileler, kışın yaklaşmasıyla sürüleri beraber korumak için bir araya gelirdi. Toplumsal hiyerarşide ailelerin bir basamak üzerinde boylar bulunmaktaydı.

Öncelikle savunma ihtiyacı için bir araya gelen aileler, arz ettikleri savaş gücü ve sahip oldukları topraklar bakımından siyasi bir kimlik de taşımaktaydılar. Gerek hayvanlarında gerek sancaklarında kullandıkları damga hem aileler birliğinin sembolü hem de boyların kendi aralarına koydukları mesafenin tesciliydi. İmparatorluğa karakterini veren **federatif** yapılanmanın boylarda başladığı söylenebilir. Örneğin Kutluk Devleti’nin hükümdarı Kapgan kağan için yazıtta “*otuz boyun kağanı*” nitelemesi yapılmıştı. Boy beylerinin; aileler, soylar arasında yapılan seçimlerle belirlendiği düşünülürse söz konusu pratiğin devlet kurma sürecinde kağan seçimine kadar genişletildiği ileri sürülebilir. Kuşkusuz boy beyini belirleyen tek koşul, aile veya soyun varlığı veya asıllığı değildi. Bey statüsüne aday olan kişilerin cesareti, güvenilirliği ve şöreti de gözetilen unsurlar arasındaydı. Boyların bir araya gelmesiyle de toplumsal katmanın bir üst aşamasında bulunan bodunlar meydana gelmekteydi.

Devlet: İktidar , mevki ve güç anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Arapçadaki bir diğer eş anlamlısı “Mülk”tür.

İMPARATORLUK İDARESİNİN YAPI TAŞLARI

İlkeler

Oksızlık (Bağımsızlık): “*Bey olmağa layık oğlun kul, hatun olmağa layık kızın cariye oldu*” Türk’ün ilk yazılı ürününde, Orhon Yazıtlarında geçen bu cümlede, kaybedilen özgürlüğe ağıt yakılmaktadır. Göçebe-çoban toplumların en başat özelliği siyasi, ekonomik veya iklim koşullarında zorda kalındığı takdirde yeni toprak/mekân arayışına girmeleri ama en nihayetinde kendisine manevra sahası açabilecek bir imkân yaratmasıydı. İşte bu geleneğe istinaden bölümün başında belirttiğimiz büyük iş bölümü ortaya çıkmış ve yine aynı nedenden dolayıdır ki yerleşik toplumlar veya yerleşik hayata geçme düşünceleri sürekli küçümsenmiştir. Yine de güney komşuları Çin’in yüksek medeniyetlerinin farkındaydılar ve bu cazibeye kapılmanın bedelinin de esaret olduğunun bilincindeydiler

Uluş (Ülke): Eski Türk imparatorluklarıyla ilgili olarak Çin kayıtları ve dönem gezginlerinin seyahatnamelerine düşen yaşanmışlıklardan hareketle dönem araştırmacıları, ülke topraklarının hanedan ailesine değil, devleti oluşturan tüm halka ait olduğu anlayışının geçerli olduğunu ileri sürmektedirler

Kün (Halk): Eski Türk toplumu özellikle “statü” ve “servet” kavramları ekseninde incelenmiştir. “Statü” çerçevesinde konuya yaklaşan araştırmacılar, özellikle köle sınıfının bulunmadığı bilgisinden hareketle sınısara ayrılan bir toplumsal yapının oluşmadığı, kişilerin -dolayısıyla tabi olduğu boy, bodun- toplumdaki konumunun devletin kuruluş sürecine yaptığı katkı kadar değerlendirildiği ileri sürülmüştür. Bunun en açık yansımaları olarak da kurultay veya şölen gibi etkinliklerde kişinin

oturacağı yer veya savaşta hangi mevkide savaşaacağı (cephe önü veya gerisi) hep statüsüne yani “orun”una göre belirlenmesi gösterilmiştir. Taht mücadelesine soyunabildiklerinin altını çizmişti.

Töre (Kanun): “[D]evleti ellerine alıp töreyi tesis ettiler ... Ey Türk bodunu, devletini töreni kim bozabilir? ... Kazandığımız devlet ve töresi öyle idi ... Devletini, töresini terk etmiş ... (O) atalarının töresine göre bodunu teşkilatlandırdı”. Orhon Kitabelerinden alınan şu satırlar dahi yazılı olmayan kaidelere Eski Türklerin siyasal hayatında ne kadar büyük önem taşıdığını göstermektedir. Törelere hem tecrübelerden/yaşanmışlıklardan hem beylerin/kağanların uygulamalarından süzülerek yaygınlık kazanmış, mücadelenin hâkim olduğu bir coğrafyaya düzen, nizam getirmiştir. Osmanlı’da örfi hukuk olarak göreceğimiz, sultanın kıskançlıkla sahip çıktığı ve şer’i yasalar dışına çıkararak yasa koyması, aslında kökleri Orta Asya’ya uzanan çok eski bir geleneğin göstergesiydi

Yöneticiler

Kut’lu Kağan: “Güneş bayrağımız, gökyüzü otağımızdır ... daha çok denizlere, daha çok ırmaklara doğru” Tüm zamane devletlerinde olduğu gibi Eski Türkler de tahtın hakanlarına, Tanrı ihsanı olduğunu düşünüyordular. Bu bakımdan Türk kağanının Tanrı tarafından “kut”landığına inanılıyordu. Bilge Kağan yazıtlarda hükümdar oluş şeklini şu şekilde açıklamıştı; “Türk milletinin adı ve ünü yok olmasın diye: Babam kağanı, Annem Hatunu (yukarı) götürmüş tanrı! İl veren, tanrı! Türk milletinin adı ve ünü yok olmasın, diye: Özümü tahta oturtan gerçek, O tanrı!”. Kağanlar, kullandıkları unvanlarda özellikle buna dikkat çekmişlerdi. Örneğin Bilge kağan, “Tengri teg tengride bolmış Türk bilge kağan”, ve Moyun-çor, “Tengride bolmış il etmiş Bilge kağan” ifadelerinde tanrıyla olan yakınlıklarını göstermek istemişlerdi.

Günümüz Türkçesinde de yaygın bir şekilde kullanılan “kut” kelimesi -kutlu, kutlamak, kutsamak vb.- buradaki anlamıyla “siyasal iktidar” kavramına denk düşerken daha geniş olarak, “devlet”, “ikbal”, “saadet”, “ruh” ve “baht” anlamıyla kullanılmaktaydı. Eski Türk söylencelerine göre Tanrı, kutladığı kağanına tüm dünyayı vaad etmişti. “Güneşin doğduğu yerden batı’ya kadar her yer senin emrine girecek, çalış” diyen Uygur Yazıtı’nda da görüleceği üzere kağan, cihanı kendi sancağı altında birleştirmek şiarını yüklenmişti. Asya Hunlarından Avrupa Hunlarına kadar uzanan ve hükümdarın “tanrının kılıcı” olduğuna inanan bu algılama tarzı, Osmanlı’da “kızıl elma” olarak karşımıza çıkan “cihan hâkimiyeti mefkûresini” doğurmuştur. “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıkta, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan ve İstemi Kağan oturmuş” satırlarından da anlaşılacağı üzere Türk kağanı hem zaman hem mekân anlamında dünya hâkimiyeti için gönderilmişti. İnsanoğlunun yaratılışıyla başlayan bu hükümdarlık yasasının ebediyete kadar geçerli olacağına vurgu yapılmıştır.

Toy (Kurultay - Meclis): Bölüm başında da belirtildiği üzere Eski Türk devletleri, birçok boy ve bodunun bir araya gelmesiyle kurulan konfederasyon özellikli organizasyonlardı. Teşkilatın çıkarlar bileşkesini en açık şekilde gözler önüne seren unsur ise bir nevi danışma/ istişare kurulu şeklinde hizmet gören toy’lardı. Dönem kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla toy’un yılda üç defa olmak üzere toplanması, törenin gereği idi. Toylara Moğollarda sadece asiller katılırken, Hun ve Göktürklerde halk da -yani boy yöneticileri dışındaki kişiler- iştirak edebilmekteydi. Yeni yılın ilk ayında Kağan otağında toplanan ilk toy’da ağırlıklı olarak dinsel ritüeller yerine getirilmekte, yeni yıl için selamet ve zafer dilemek için tanrıya yakarılmaktaydı. Yılın beşinci ayında toplanan toy, daha çok siyasi gündemi ile ön plana çıkmaktaydı. Kağan seçimi, politikaların gözden geçirilmesi ve belirlenen hedeflere göre yetki dağılımının gerçekleştirilmesi hep bu mecliste ele alınan konular arasındaydı. Toy, tam bir şenlik havasında geçer, ziyafetler verilir, oyunlar (genellikle cirit ve güreş) düzenlenir ve tanrılara kurbanlar adanırdı. Kağan ve hatun tarafından açılışı yapılan yılın bu en büyük toyuna hanedanın diğer mensupları ve devletin önde gelen kişileri (tiginler, ayguci vd.) ev sahipliği yaparken, bağlı bodun ve boyların başkan ve yardımcıları misafir olarak katı bir protokol çerçevesinde ağırlanırdı.

Buyruk (Kağan'ın Yardımcıları - Bakanlar): Toy'larda alınan kararların arkasında duran, uygulamaya koyan ve zaman içerisinde çeşitlilik kazanan görevleri yerine getiren kağanın maiyetinin sayısı zamanla artmıştı. Söz konusu çevre, bir bakıma bugünkü bakanlar kurulu gibi günün meselelerini ele alıp çözümler üretmeye çalışmıştı. Asya Hunlarında bu tip görevlilerin tümü aynı zamanda evlilik yoluyla hanedanla bütünleşmişlerdi. Benzer kurula ve görev dağılımına başka isimlerde Avrupa Hunları, Oğuzlar ve Tabgaçlarda da rastlanmaktadır. Çin kaynaklarına bakılacak olursa söz konusu kurul, 6-9 üyeden oluşmaktaydı. Üyelere bugünkü bakan kelimesine karşılık gelen "buyruk" denmekteydi. Unvan, "buyurmak" kelimesinden türetilmişti.

Yazıtta da geçtiği üzere, "(Kağanları) Bilge-kağan imiş. Alp Kağan imiş! Buyruk'ları yine bilge imiş, Alp imiş! Beğleri yine milleti tüz imişler!" Yönetici tabaka kendi içerisinde; (1) kağan, (2) buyruklar ve (3) beyler olarak ayrılmıştı. Yine aynı kaynaklardan öğrendiğimize göre buyruk'lar sorumlulukları açısından iç-dış olarak ayrılmıştı. Farklılık, saray ile saray dışı görevlendirmeden kaynaklanmaktaydı. Eğer buyruk, kağanın yanında ise "iç" payesi veriliyor ve sarayın dışında görev alan üst düzey asker - sivil devlet adamlarından, buyruklarından ayrılıyordu. Göktürkler, iç buyruklarını "sebeg" olarak adlandırmışlardı. Sebeg, Çince bir kelimeydi ve "kâtip" anlamına gelmekteydi. Araştırmacılar buradan hareketle de Çin'le olan tüm yazışmaları bu görevlinin yürüttüğünü ileri sürmüşlerdir.

Hatun: Kağanın eşini ifade eden ve önceleri "yen-shih" olarak kullanılan kelime, zamanla yerini "hatun" veya "uluğ hatun"a bırakmıştı. Karar alma sürecinde en az kağan kadar söz sahibiydi ve bu durum özellikle Arap seyyahı İbn-i Fadlan'ı oldukça şaşırtmıştı. Hatunun konumu protokol ve sembolik olarak o kadar önemliydi ki Uygurlar, Göktürk Devleti'ni tamamen yıktıklarını göstermek için yazıtlarına Göktürk hatununu esir aldıklarını belirtme gereği hissetmişlerdi; "Tuttum hatununu orada aldım. Türk budun orada bütün yok oldu". Kendilerine ait otağları ve buyruk'ları bulunmaktaydı. Protokolde eşlerinin yanında yer alırlar, diplomaside elçi gönderir ve kabul ederlerdi.

Tigin (Şehzade): "Şimdi iki kardeş mücadele ediyorlar, büyük veya küçük kardeş devlete sahip olacak". Eski Türk devletlerinde tahta geçme usulünün bir sisteme oturtulmayışı, çoğu zaman hanedan ailesi dışındaki bodun beylerini dahi kanlı mücadelelere soyunmasına yol açmıştır. Kuşkusuz sürecin gerilimini en fazla hissedenler veliahtlar, yani tiginler olmuştur. Ne en büyük kardeşe (primagenituras) ne de hanedanın en büyüğüne (senyoritas) taht yolunu kesin kurallar içerisinde açan Eski Türkler, adeta mevcut karizmatik hükümdar modelini teşvik etmiş ve liyakat sahibi kişilerin başa geçmesini meşru saymıştır. Bu ise yukarıda da belirtmiş olduğumuz üzere Fatih Kanunnamesi'ne kadar sürecek ve devletleri hızlı bir çöküş sürecine sürükleyecek kanlı veraset savaşlarına neden olmuştur. Tiginlerin idare sanatında tecrübe kazandıkları asıl mevki, devletin sağ veya sol kolunda verilen "başbuğ"luk göreviydi.

Eski Türk kozmik düşüncesinden kökenini alan bu zihniyet, devleti kendi içerisinde sağ ve sol olmak üzere iki kola ayırırken, yine bu kolları aynı şekilde kendi içerisinde ikiye ayırarak dört ana yönü ortaya çıkarıyordu (tört bulung). Tiginlere bazen Hunlarda olduğu gibi "sol bilge tigin", bazen de Göktürklerde olduğu üzere "şad" unvanı verilerek devletin doğu tarafının idaresi emanet edilirdi. Doğuda görevlendirilen tigine "tölös şad", batıdakine ise "tarduş yabgu" unvanı verilmekteydi. Görevlendirme ile beraber kendisine bir tümen de asker tahsis edilirdi. Veliaht olan tigine bazen devleti oluşturan boyların birinin kontrolünün de verildiği olurdu.

FEDERASYON ORDUSU

Ordu konusunu Eski Türkler bağlamında ele almanın en önemli tarafı, tıpkı devlet örgütünde görüldüğü gibi ordu teşkilatlanmasında da boyların merkezi bir öneme sahip olmasıdır. Her boy kendine seçtiği bir sembol vardı ve sembol sayesinde gerek savaşta gerek barışta birbirlerini kolayca tanıyabiliyorlardı. Boyun kendine has sembolüne "uran" denmekteydi. Bozkır imparatorluklarında ordu sadece egemen boy ve budunlardan oluşmaz, aynı zamanda güçle boyun eğdirilmiş boy ve

kabilelerin silahlı güçlerinden destek alırdı. Ordunun en küçük çekirdeği, temeli Mete tarafından atılan onlu sisteme dayanmaktaydı. 10, 100 ve 1000 kişilik bölümlere ayrılan ve her birimin başında onbaşı, yüzbaşı gibi unvanlar taşıyan rütbelilerin bulunduğu ordu, aynı mantık içerisinde aile, boy ve budun dilimlerine göre taksim edilmişti. Buna göre bir boyun 1000, bodunun 10000 askerle sefere icabet etmesi beklenirdi. Kuşkusuz rakamları belirleyen asıl unsur boy veya bodunun büyüklükleriydi. Hiyerarşinin sağ ve sol tepesinde kağan ve yabgu daha sonra sağ ve solda on birer askeri şef vardır. Kağan ve yabgu ile beraber bu rakam yirmi dörde ulaşıyordu. Göktürklerde de Hunlara benzer şekilde ordu, on boydan oluşmakta ve sağ-sol olmak üzere beşer boya bölünmüşlerdi

GÖÇEBENİN TÖRESİ KENTLİNİN KANUNU

Törelere önemi Bilge Kağan tarafından şu şekilde dile getirilmişti; *“Bu çağda tahta oturdum: Bu kadar ağır (saygıdeğer) törelerle dünyanın dört köşesindeki milletleri düzenledim”*. Töresini kaybetmiş bir toplum yok olmuş demektir. *“Türk törüsün içginmiş budun”* yani Türk töresini kaybetmiş bir bodun tarihten silinmiş olmakla eşdeğerti. Hayatın zorlukları toplumsal normları yani töreleri de mümkün olduğunca sertleştirmiş, katılaştırmıştır. Bugün mahkeme salonlarında gördüğümüz, *“Adalet mülkün temelidir”* atasözünün Eski Türklerdeki karşılığı *“il gider, töre kalır”* idi. Suç kelimesine *“yazuk”* diyen Eski Türkler, cürmü işleyene de *“yazukluk”* demişlerdi. Suçluya hükmü yani *“kıyın”*ı at üzerinde okunur ve ihanet, isyan, cinayet, zina ile hırsızlık deri yüzmeden üzerinden sürü geçirmeye kadar çeşitli şekillerde infaz edilirdi. En açık şekilde Cengiz Han yasasında gördüğümüz üzere suçlar sert bir şekilde cezalandırılmış hatta ceza, suçlunun akrabalarına kadar genişletilmiştir.

Göçebe hayatında hapsedme gibi bir cezanın imkânsızlığı, idamı neredeyse yegâne infaz şekline dönüştürmüştür Yerleşik hayatla beraber, yani Uygurlarla beraber toplumsal ve ekonomik hayatın çeşitlenmesine koşut şekilde adalet işleri de günümüze yakın bir görünüme ulaşmıştı. Prof. Ögel’in de belirttiği üzere, *“Törü”* sözü Uygur Çağı’nda artık doğrudan doğruya *“kanun”* anlamında kullanılmaya başlanmıştı. Bu anlamda hem gerçek hem tüzel şahsiyet ortaya çıkmıştır. Mülkiyet birikimi ile beraber sınıfsal ayırım kesinleşmiş ve bunun sonucunda borç hukukundan medeni hukuka, ticaret hukukundan ceza hukukuna kadar son derece ayrıntılı akitler, kayıtlar düzenlenmeye başlamıştır.

Bu Özetin tamamını, Çıkmış Sorularını, Deneme Sorularını adresinize gönderiyoruz!...

Tıklayınız

<https://www.kolaysinavlar.com/turk-idare-tarihi-ady212u?search=HUK403U>